ÎNDRUMAR METODOLOGIC DE ÎNVĂȚARE

CURS NR. 1

A. CE ESTE FILOSOFIA?

B. VALOAREA FILOSOFIEI PENTRU VIAȚĂ

„Nu se poate învăța filosofie; se poate doar învăța filosofarea”

Imm. Kant

A. CONCEPTUL DE FILOSOFIE

Când Imm. Kant (1724-1804) făcea o asemenea afirmație, considerăm că intenționa să sublinieze ideea că filosofia nu se poate învăța sau aplica apelând la formule sau legi. Nu există formule sau legi filosofice. Atunci, în ce constă filosofia?

În literatura de specialitate nu există o definiție universal valabilă a filosofiei, pentru că nu avem o filosofie precum o matematică sau o fizică; avem atâtea filosofii câți cugetători importanți au existat în istoria culturii umanității.

Așadar, învățăm să filosofăm cu adevărat atunci când „intrăm în dialog cu filosofii” (Heidegger). Afirmația kantiană nu este menită să descurajeze pe cel care dorește să se inițieze întru filozofie. Spre o înțelegere corectă a mesajului, aducem în discuție și alte argumente ale gânditorului german. Astfel, susține Imm. Kant[1], „filosoful trebuie să aibă două calități:

1) cultura talentului și abilitatea de a o aplica la orice scopuri;

2) abilitate în aplicarea oricărui mijloc în vederea oricăror scopuri.

Ambele trebuie să fie reunite, căci fără cunoștințe, nu vei deveni niciodată filosof, dar nici cunoștințele singure nu te vor face vreodată filosof, dacă nu se adaugă o reunire corespunzătoare a tuturor cunoștințelor și abilităților și o înțelegere a concordanței acestora cu cele mai înalte scopuri ale rațiunii umane.”

Prezentăm, în continuare, succint, evoluția concepțiilor de filosofie de-a lungul epocilor.

---

[1] *Kant, Imm., „Logica generală”, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 78.*

-renunță la orgolii;

-păstrează tăcerea asupra lucrurilor insuficient „digerate";

-realizează acordul deplin între fapte si principii.

*Cicero: filosofia înseamnă contemplare

Cicero, Tusculane

Viața este asemenea târgului unde se desfăşoară Jocurile Olimpice, unde se adună întreaga Grecie:

-unii vin să câştige glorie si renume pentru iscusința fizică, fiind robi ai gloriei;

-alții vin din pofta de câştig, ca vânzători sau cumpărători, fiind robi ai banului;

-filosoful vine ca spectator -> omul este subiect al contemplației, opus omului ca subiect al practicii, orientat spre latura utilitară a lucrurilor;

DECI filosoful este „iubitor de înțelepciune", consacrat cercetării naturii şi dezinteresat de glorie sau profit.

b. Evul Mediu:

-filosofia devine ***„ancilla theologiae"= servanta teologiei***, având menirea de a justifica dogmele religioase;

-rafinarea aparatului conceptual;

-începe procesul autonomizării filosofiei de ştiință, proces amplificat în perioada Renaşterii şi, mai ales, în sec. 17-19.

c. Epoca modernă

*Francis Bacon: denunță filosofia scolastică medievală drept speculativă, „sterilă ca o călugăriță", opunându-i filosofia naturii (=ştiința);

*Immanuel Kant: separa filosofia de ştiință, socotind iluzorie transformarea metafizicii în ştiință;

*Johann Fichte: considera filosofia o ştiință a ştiințelor, o construcție anterioară ştiinței, căreia îi furnizează principiile;

*Georg Hegel: susține că filosofia nu este numai logică, ci şi studiul absolutului, al gândirii şi existenței.

d. Epoca contemporană

* În ultimii 150 de ani, s-a declarat de mai multe ori moartea filosofiei:

- Procesul a fost inițiat de ***pozitivism***. August Comté afirma că orice filosofie este metafizică (o căutare de cauze dincolo de lumea fizică); cele 2 capete ale lucrurilor ne sunt

inaccesibile, de aceea problemele filosofiei si problemele insolubile nu au făcut nici un pas înainte din ziua formulării lor.

- Apogeul acestui proces este atins în pozitivismul logic al Cercului de la Viena. Rudolf Carnap consideră că filosofia metafizică tradiţională nu poate avea nici o pretenţie la ştiinţificitate; filosofia trebuie înlocuită cu logica ştiinţei, adică cu analiza logică a conceptelor şi propoziţiilor ştiinţei -> pozitivismul logic a dominat gândirea europeană timp de 2 decenii (deceniile 4 şi 5).

- Unii pozitivişti redevin ***apologeţi ai filosofiei.*** Friedrich Weismann vede în filosofie una din marile forţe eliberatoare, având menirea de a elibera spiritul de tirania cuvintelor şi de iluziile care apar din uzul limbajului.

* Excesele pozitivismului au determinat accese de apărare în gândirea antipozitivistă, de pildă în Şcoala de la Frankfurt. Herbert Marcuse dezavuează filosofia pură, practicată ca simplă gimnastică mentală. Când există Auschwitz, războiul din Vietnam, orice discuţie despre etică este sufocată. Filosofia trebuie să se angajeze în introducerea libertăţii şi raţiunii în lume.

* Existenţialismul, prin Karl Jaspers, susţine că filosofia este un efort al raţiunii de a elucida misterul existenţei, prin filosofie putem accede la conştiinţa planetară a realităţii.

* Nae Ionescu, Curs de metafizică

- filosofia este „act de trăire", efortul de a stabili acordul individului cu realitatea; fiind trăire, misiunea filosofiei constă în a fi „act de viaţă", „de a deforma realitatea sensibilă şi de a încerca să o pui de acord cu tine însuţi, a-ţi proiecta structura ta spirituală asupra întregului cosmos";

- filosofia şi istoria ei nu reprezintă altceva decât o pură afirmare a punctului de vedere strict subiectiv al metafizicianului despre lume şi viaţă (de aceea, orice filosof a negat hotărât ceea ce s-a creat anterior în filosofie) -> ***filosofia este domeniul spiritului in care libertatea subiectivităţii este absolută***;

- ştiinţa, asemenea filosofiei, valorifică existenţa numai că tipul ştiinţific are dimensiuni mult mai mari şi nu este recurent.

3. Specificul filosofiei constă în:

a. este cunoaştere totalizatoare (are ca obiect universul ca totalitate);

b. înseamnă autoreflexivitate (problemele filosofice sunt formulate în categorii (noţiuni de maximă generalitate), prin care spiritul se întoarce reflexiv asupra experienţei şi cunoştinţelor acumulate, pentru a le afla înţelesul;

c. antropocentrism (tema majoră a filosofiei este omul — centralitatea ontologică a fiinţei umane);

d. dimensiunea axiologică, valorizatoare (filosofia propune un sistem de valori, care guvernează acţiunea umană).

B. *VALOAREA FILOSOFIEI*

Pentru Bertrand Russell [2] (1872-1970), valoarea filosofiei este determinată de tipul de cunoaştere pe care îl propune: spre deosebire de cunoaşterea ştiinţifică axată pe descrierea experienţei, pe răspunsuri exacte, prin filosofie se dobândeşte cunoaşterea critică sau examinarea limitelor cunoaşterii. Astfel, studiul filosofiei are ca efect direct ***cercetarea critică*** a principiilor presupuse de ştiinţă şi în viaţa cotidiană. Însă această cercetare nu conduce la soluţii exacte, ci la incertitudine. Astfel, subliniază: „Omul care nu a învăţat nici un dram de filosofie trece prin viaţă încătuşat în prejudecăţi derivate din simţul comun, din convingerile obişnuite ale epocii sau naţiei sale şi din convingerile pe care şi le-a însuşit fără cooperarea sau consimţământul raţiunii sale."

Incertitudinea are două consecinţe importante pentru determinarea valorii filosofiei: pe de o parte, prin atitudinea critică se identifică şi se elimină prejudecăţile care ne conduc viaţa, are loc o ***eliberare de atitudinea dogmatică*** lărgindu-ne astfel „orizontul gândirii".

Pe de altă parte, incertitudinea determină un interes permanent pentru cunoaştere, „menţine vie capacitatea noastră de a ne mira, prezentându-ne lucrurile obişnuite dintr-o perspectivă neobişnuită."

Valoarea principală a filosofiei rezidă în contemplaţie, pe care Russell o identifică ca fiind „o cale de salvare" a omului de nimicniciile cotidiene, de scopurile înguste şi personale.

De altfel, de la vechii greci (Platon, Aristotel), filosofia înseamnă ***contemplaţie,*** activitatea cea mai înaltă a sufletului realizată prin intermediul intelectului, considerat partea cea mai elevată din om. Prin contemplaţie, omul actualizează ceea ce are divin în el, accede la esenţă. Nu întâmplător, marele filosof stoic Seneca afirmă că filosofia te înalţă într-un loc de unde nu a mai căzut nimeni.

În căutarea Adevărului, filosofia ne menţine într-un raport cognitiv faţă de univers, ceea ce, prin obţinerea de noi informaţii, lărgeşte capacităţile Eului nostru:

„Pentru a rezuma deci discuţia valorii filosofiei: filosofia merită să fie studiată nu de dragul unor răspunsuri precise la întrebările ei, deoarece, de regulă, nu se poate şti că astfel de răspunsuri precise sunt adevărate, ci mai degrabă de dragul întrebărilor înseşi; deoarece aceste întrebări lărgesc concepţia noastră asupra a ceea ce este posibil, ne îmbogăţesc imaginaţia intelectuală şi diminuează siguranţa dogmatică ce împiedică mintea să speculeze; însă, mai presus de toate, deoarece prin

---

[2] *Russel, B., „Problemele filosofiei", Ed. All, Bucureşti 1998, p. 100-106*

măreția universului contemplat de filosofie mintea este înnobilată și devine capabilă de acea uniune cu universul care este binele suprem."

APLICAȚII ȘI TEME DE REFLECȚIE

1. Fie următoarea situație:

Socrate a fost primul filosof condamnat la moarte. Acuzațiile care i-au fost aduse de către cetățenii Atenei sunt:

„Socrate săvârșește nedreptăți stricându-i pe tineri; nesocotește pe zeii în care crede statul și se închină la alte zeități noi."[3]

Altfel spus, filosofia (practicarea ei sau a iubirii de înțelepciune) poate determina:

a) o gândire liberă, distantă față de tot ce este dogmă sau credință;

b) conștientizarea libertății individuale, dublată de o atitudine critică față de ideologiile totalitare;

c) preeminența gândirii rațional-critice care acceptă pluralitatea de interpretări și își asumă posibilitatea erorii.

Pentru ce variantă optați: cea socratică („Nu trăiesc altfel decât ca iubitor al înțelepciunii, ca necurmat cercetător al sufletului meu și al celorlalți") sau cea care aduce acuzații filosofiei?

Imaginați un „proces al filosofiei" prin care să stabiliți dacă filosofia merită urmată sau nu.

2. Comentați propoziția: „filosofia nu este o știință utilă" din punct de vedere filosofic. Este în acord cu teoria russelliană despre filosofie?

TEME DE ESEURI

1. Filosofie și filosofare
2. Filosofie și viață

---

[3] *Platon, „Apologia lui Socrate", Dialoguri, Ed. IRI, București, 1998, p. 9-41*

CURS NR. 2

OMUL: PROBLEMATICA NATURII UMANE

A. Abordarea filosofică a problematicii omului

B. Omul în societate

A. ABORDAREA FILOSOFICĂ A PROBLEMATICII OMULUI

Dintre toate subiectele asupra cărora se poate reflecta, nici unul nu suscită mai mult interes şi nu are o mai mare importanţă decât cel care priveşte omul însuşi. Ce sunt eu? Cine sunt eu? Cum se explică existenţa mea? Are viaţa vreun sens? Ce este moartea? Dacă vrem să ne înţelegem pe noi înşine, ne sunt necesare răspunsuri la asemenea întrebări; avem nevoie de răspunsuri ca să ne putem găsi un loc propriu în lumea în care trăim, un loc pe potriva noastră, astfel încât să dobândim şi să ne menţinem echilibrul interior şi stima de sine.

Reflecţia asupra omului este miezul oricărui demers filosofic: „Cunoaşte-te pe tine însuţi" era maxima de căpătâi a lui Socrate şi a fost reluată în variate moduri de-a lungul întregii istorii a cugetării omeneşti. De pildă, două milenii şi mai bine după Socrate, Imm. Kant argumenta că întregul domeniu al filosofiei se poate reduce la patru întrebări:

1. Ce pot să ştiu?
2. Ce trebuie să fac?
3. Ce pot să sper?
4. Ce este omul?

Primele trei întrebări, arată Kant, se raportează la ultima. Nu am putea sa ştim care este întinderea cunoaşterii noastre, nici ceea ce suntem datori să facem, nici ce putem spera, fără să înţelegem ce este omul. Omul este subiect de interes pentru orice ins care gândeşte, pentru teolog, ca şi pentru omul de ştiinţă. Un teolog creştin, de pildă, ne va aminti că omul este fiinţa creată de Dumnezeu după chipul şi asemănarea sa, că este supus păcatului originar şi că Iisus Hristos l-a mântuit prin jertfa sa. Pentru unii oameni răspunsul teologului creştin corespunde celor mai adânci aşteptări ale lor cu privire la natura şi rostul omului în lume; alţi oameni consideră însă că dacă vrem să ştim ce este omul, trebuie să ne adresăm ştiinţelor care îl cercetează: psihologia, antropologia, sociologia, ştiinţele medicale etc.

Pe măsură ce aceste ştiinţe evoluează, cunoştinţele noastre despre om vor fi tot mai numeroase, mai complete şi mai exacte. Cu toate acestea, cu greu am putea să pretindem că ştim mai multe despre funcţionarea corpului sau a sufletului nostru vom putea susţine ceva despre rostul

nostru în această lume, despre natura speranţelor noastre ori despre ceea ce trebuie să facem. Aceste aşteptări rămân încă neîmplinite. In această zonă de neîmplinire se iveşte filosofia.

Intrând pe terenul filosofiei, renunţăm mai întâi de toate la ideea unor răspunsuri categorice. Filosoful nu îşi propune şi nu pretinde să ne spună lucruri neştiute despre om, care ar fi ascunse ori inaccesibile experienţei comune sau ştiinţei. Mai degrabă, el ne invită să reflectăm asupra rostului ori a valorii cunoştinţelor noastre. In zona filosofiei, în primul rând înţelegem că lucrurile pot fi văzute şi altfel, că ceea ce pare clar, neproblematic, poate masca erori sau prejudecăţi. Prin efortul filosofilor de a le găsi dezlegarea, problemele nu se simplifică, ci se complică, adâncindu-se, transformându-se în „neînţelesuri şi mai mari", după cum spunea Lucian Blaga. Filosofia nu oferă de fapt răspunsuri, ci noi întrebari. Cel ce speră că, prin intermediul ei, se va lămuri o dată pentru totdeauna asupra unor lucruri, precum sunt: viaţa. moartea, existenţa, binele etc. nu s-a apropiat încă de adevăratul spirit al filosofiei. Filosofii nu îşi propun să ofere certitudini, ci să pună sub semnul îndoielii ceea ce credem că ştim. In lipsa răspunsurilor certe, filosofia ne indică o cale de urmat - o cale al cărei sfârşit, dacă nu este liniştea celui care ştie, poate fi măcar o nelinişte mai înţeleaptă.

În cunoscutul eseu „Pentru om", Mikel Dufrenne apreciază că destinul filosofiei este legat în mod fundamental de interesul pe care-l manifestă pentru om[1].

Problematica omului nu numai că apare ca o constantă a demersului filosofic, ci şi aceea căreia, într-un fel sau altul, îi sunt subordonate toate celelalte.

Nevoia de a armoniza cercetările din ştiinţe - psihologice, sociologice, biologice, lingvistice, din teoria jocurilor, informatică etc. cu cele din filosofie, a generat la începutul deceniului trei al sec. XX-lea constituirea Antropologiei filosofice.

Ea îşi propune cercetarea ***omului total***, descifrarea sensului global al omului ca fiinţă unică, omniprezentă şi coexistentă.

În pofida acestui obiectiv generos şi în Antropologia contemporană, sunt prezente secularele antinomii dintre: trup şi suflet; subiectiv şi obiectiv; determinism şi libertate.

Se deplânge lipsa unui model toretic unitar pentru un studiu interdisciplinar care să conjuge abordarea ştiinţifică şi metafizică ce ar putea surprinde enigmele „naturii umane".

---

[1] *Dufrenne, M., „Pentru om", Ed. Politică, Bucureşti, 1971, p. 67*

APLICAȚII ȘI TEME DE REFLECȚIE

1. Arătați care este semnificația filosofică a maximei lui Socrate: „Cunoaște-te pe tine însuți."

2. Incercați să răspundeți celor patru întrebări kantiene, punându-vă în situația:

a. unui om care nu a reflectat niciodată la aceste probleme;

b. unui om de știință;

c. unui credincios;

3. Care credeți că este sensul metaforei lui Pascal: „Omul este o trestie gânditoare?"

B. OMUL ÎN SOCIETATE

Atât cât știm, oamenii au trăit întotdeauna în comunități mai mici sau mai mari, care au ajuns sau nu să se organizeze în state. Această împrejurare poate că nu este decât o simplă întâmplare; poate că nimic nu îi împiedică pe oameni să trăiască solitari sau să trăiască unii alături de ceilalți, însă fără să se supună nici unui fel de norme care să reglementeze relațiile dintre ei. Dar s-ar putea ca, dimpotrivă, traiul oamenilor să fie imposibil în afara unor astfel de comunități.

Trebuie deci să încercăm să explicăm un fapt aparent banal, acela că oamenii trăiesc în societate. 0 strategie pe care am putea să o urmăm este următoarea: vom considera că omul posedă ca trăsătură esențială a sa sociabilitatea; așa cum scria Aristotel, omul este o ființă socială (zoon politikon). Așa cum, de pildă, zicem despre o stea că are în mod esențial proprietatea de a fi corp ceresc, tot așa zicem că omul are proprietatea de a fi sociabil.[2]

Dacă proprietatea de a trăi în societate este esențială omului, decurge oare de aici că individul trebuie să se subordoneze societății? Aristotel așa credea: statul, zicea el, este "anterior" individului. Așa cum continuăm să trăim dacă ne pierdem o mână sau un picior, tot așa statul va continua să existe fără un individ sau altul.

Alți filosofi au considerat, dimpotrivă, că sociabilitatea nu e o proprietate definitorie a omului; omul nu are înscrisă în zestrea sa „genetică" o astfel de proprietate. Cel ce susține acest lucru trebuie să facă însă față unei obiecții. Anume, dacă sociabilitatea e o caracteristică esențială a omului, atunci desigur că se explică imediat faptul că oamenii trăiesc în comunități; dar dacă

---

[2] In grecește, *zoon politikon,* animal social (și nu animal politic! - care deci ar face politică; expresia "politikon" vine de la cuvântul *polis,* care înseamnă cetate).

sociabilitatea nu e o astfel de caracteristică, atunci cum se explică aceasta? De ce, de pildă, nu s-ar fi putut întâmpla ca oamenii să trăiască fiecare în legea lui, reglementându-şi viaţa într-un fel care nu depinde de relaţiile cu ceilalţi?

Gânditori precum Th. Hobbes, J. Locke, J.J. Rousseau au imaginat o stare ***naturală*** în care oamenii trăiau într-adevăr astfel, fără a-şi reglementa reciproc comportamentele. Aşa cum spunea Hobbes, în acea stare a naturii fiecare se afla într-un război continuu cu toţi ceilalţi (bellum omnium contra omnes): urmându-şi propriile interese, oamenii nu ţineau în nici un fel seama de interesele celorlalţi, omul era lup faţă de om (homo homini lupus). În acea stare, individul se simţea în nesiguranţă; viaţa şi bunurile îi erau ameninţate. De aceea, oamenii au consimţit, deşi cu preţul renunţării la unele din drepturile lor, să formeze o comuniune care să-i apere de invazia străinilor ori de nedreptăţile unuia împotriva altuia. Oamenii au acceptat un fel de pact ori contract social, de felul: renunţ la dreptul meu de a mă conduce singur şi autorizez pe acest om sau grup de oameni să asigure drepturi şi obligaţii pentru toţi, cu condiţia ca fiecare alt om să facă la fel. Astfel a luat naştere statul.

Potrivit acestei concepţii, pentru a explica împrejurarea că, după câte cunoaştem, oamenii au trăit întotdeauna în comunităţi, nu trebuie presupus că oameni posedă în chip esenţial proprietatea sociabilităţii; lucrul acesta se întâmplă pentru că oamenii preferă să trăiască astfel decât într-o stare de felul celei a naturii. In al doilea rând, observăm că, potrivit acestei concepţii, oamenii sunt "anteriori" societăţii. E adevărat că şi acum ei se "subordonează" statului - dar nu în mod absolut, ci în măsura în care acest lucru a fost cuprins în contractul originar. Dacă statul îşi depăşeşte prerogativele incluse în contract, omul nu mai e obligat să i se supună. Oamenii au de la natură anumite drepturi, orice contract social ar încheia, ei nu renunţă - de pildă - la libertatea lor, la dreptul de a avea proprietate, ori la acela de a-şi căuta fericirea. Astfel de drepturi sunt naturale. Ele le aparţin oamenilor în mod necesar şi nici o organizare socială nu le-ar putea nega.

TEXTE

Omul este un animal social

Din toate acestea se vede că statul este o instituţie naturală şi că omul este din natură o fiinţă socială, pe când antisocialul din natură, nu din împrejurări ocazionale, este ori un supraom ori o fiară[...]

Totodată, este clar de ce omul este o fiinţă mai socială decât orice albină şi orice fiinţă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. Insă grai are numai omul dintre toate vietăţile. Vocea (nearticulată) este doar semnul plăcerii şi al durerii, şi există şi la celelalte vietăţi, căci natura lor se ridică numai până acolo, să aibă simţirea plăcerii şi a durerii şi a o semnifica unele altora, pe

când limba serveşte a exprima ce este folositor şi ce este vătămător, precum şi ce este drept şi nedrept.

Şi această însuşire este caracteristică omului, spre deosebire de toate vietăţile, aşa că singur el are simţirea binelui şi a răului, a dreptului şi a nedreptului şi a tuturor celorlalte stări morale. Comunitatea unor fiinţe cu asemenea însuşiri creează familia şi statul.

Şi este clar că din natură statul este anterior familiei şi fiecăruia din noi; căci corpul trebuie să existe mai înainte de organe; şi suprimându-se corpul, nu va fi nici picior, nici mână, decât numai cu numele, precum se poate numi mână, o mână de piatră; căci fiind stricată va fi tot mână (însă numai cu numele), căci toate lucrurile se determină prin menirea şi prin puterea (de a împlini această menire), aşa că dacă nu mai sunt aceleaşi, nu se poate zice că au aceeaşi fire, ci doar acelaşi nume. Aşadar, este clar că statul este din natură anterior individului, căci întrucât individul nu-şi este suficient, el este faţă de stat ca mădularele unui corp faţă de acesta, iar pe de altă parte dacă nu poate ori nu are trebuinţă să se întovărăşească în societate din cauza suficienţei sale, atunci nu este membru al statului, ci ori fiară, ori zeu.

Aşadar, din natură există în toţi instinctul pentru o asemenea comunitate; şi cel dintâi care a orânduit-o a fost autorul celor mai mari bunuri. Căci, după cum omul în perfecţiunea sa este cea mai nobilă dintre fiinţe tot astfel, lipsit de lege şi de dreptate, este cea mai rea din toate; căci cel mai groaznic lucru este nedreptatea înzestrată cu arme; însă omul se naşte având ca arme fireşti inteligenţa şi voinţa fermă, care sunt foarte proprii a fi întrebuinţate în scopuri contrarii. De aceea, el este creatura cea mai nelegiuită şi cea mai sălbatică, fiind fără virtute; şi privitor la pofta de dragoste şi de mâncare este cel mai nesăţios. Pe când dreptatea este o virtute socială. (Aristotel. Politica).

Natură şi raţiune

Cum va izbuti omul să se vadă aşa cum l-a format natura, cu toate schimbările pe care le-a suferit alcătuirea lui originară, datorită succesiunii timpului şi a bunurilor, şi cum va putea să deosebească ceea ce aparţine fondului său propriu de ceea ce au adăugat, ori au schimbat la starea lui primitivă împrejurările şi progresele sale? [...] sufletul omenesc, modificat în sânul societăţii datorită unor nenumărate cauze ce se repetau mereu, datorită unei mulţimi de cunoştinţe câştigate, ori erori, datorită schimbărilor intervenite în constituţia corpului şi tulburărilor continue provocate de pasiuni şi-a schimbat, ca să zicem aşa, înfăţişarea în aşa măsură încât a devenit aproape de nerecunoscut [...]. Dar atâta timp cât nu cunoaştem defel omul natural, în zadar vrem să determinăm legea pe care a primit-o, dau cea care se potriveşte cel mai bine constituţiei lui. Tot ce putem vedea foarte limpede în legătură cu această lege este că, pentru a fi lege, trebuie în primul

rând ca voința celui pe care ei îl obligă să i se poată supune, în mod conștient, apoi, pentru ca această lege să fie naturală; trebuie, de asemenea, să vorbească nemijlocit prin glasul naturii.

Lăsând deci deoparte toate cărțile științifice care ne nu învață decât să vedem oamenii așa cum s-au făcut ei înșiși și cugetând asupra primelor și celor mai simple activități ale sufletului omenesc, cred că disting două principii anterioare rațiunii: unul, care ne face sa fim puternic interesați în bunăstarea și conservarea noastră și altul, care ne inspiră o repulsie naturală în fața pieirii sau suferinței oricărei ființe simțitoare și, în primul rând, a semenilor noștri. Din unirea și îmbinarea pe care spiritul nostru este în stare s-o realizeze cu aceste două principii, fără a fi necesar să fie introdus aici și principiul sociabilității, ni se pare că decurg toate regulile dreptului natural, reguli pe care rațiunea este apoi silită să le stabilească pe alte baze atunci când, prin dezvoltarea sa treptată, ea a reușit să înăbușe natura. (J.J. Rousseau, Discurs asupra inegalității dintre oameni).

3. Aplicații și teme de reflecție

1. Relevați ideile principale din textul lui Aristotel, precum și argumentele sale în sprijinul acestora.

2. Incercați să arătați semnificația tezei lui Aristotel că statul este anterior fiecărui om. Credeți că Aristotel are dreptate să considere că din faptul că omul este prin natura sa social ar decurge instinctul lui să trăiască într-un stat?

3. Rousseau consideră că poate detecta două caracteristici ale omului, prioritare în raport cu rațiunea. Care sunt acelea?

4. Ce concluzii credeți că pot fi trase din faptul că principiul sociabilității nu e cuprins în natura umană?

5. Ce înțelegeți prin afirmația lui Rousseau că rațiunea, prin dezvoltarea ei treptată, a reușit să înăbușe natura?

6. Arătați care este semnificația filosofică a următoarelor texte:

a. „Natura umană, care trebuie presupusă, nu este o natură deja făcută și pe care prezența sociabilului ar putea să o modifice... Ea este un ansamblu de posibilități care nu se actualizează decât în contact cu socialul". (M. Dufrenne)

b. „Omul este lup față de om". (Hobbes)

CURS NR. 3

FERICIREA CA SENS AL VIEȚII OMULUI

Toți oamenii caută fericirea, s-a afirmat constant de la Aristotel până în zilele noastre. S-au propus, în egală măsură, atât soluții întemeiate individualist cât şi altele generoase, deschise solidarității, dăruirii, o fericire nobilă atinsă conştient.

Scopul vieții individuale şi evoluția vieții sociale sunt o necontenită goană după fericire, „oricare ar fi formele pe care le iau activitățile individuale."[1]

Rațiunea omului de a fi, de a exista, este dobândirea fericirii. Astfel, căutarea fericirii apare ca cel mai firesc lucru pentru om. Această căutare izvorăşte din condiția omului de ființă conştientă, căci numai omul poate să fie fericit întrucât este singura ființă din univers care poseda rațiune. Nu întâmplător, Aristotel deschide „Etica Hicomahică"[2] cu „datoria de a fi fericit" sau Imm. Kant vorbeşte în „Bazele metafizicii moravurilor"[3] despre faptul că omul este „demn de a fi fericit" din datorie, care se articulează pe rațiune, fiind apriori (independentă de orice experiență).

În istoria filosofiei, fericirea a fost înțeleasă ca plăcere, ca iluminare a inteligenței, ca bucurie austeră a sacrificiilor, ca bună dispoziție sau bunăstare, înțelepciune şi virtute.

Există peste o sută de definiții concurente şi divergente.

Este greu de găsit un criteriu unic al fericirii, căci sufletul omenesc este complicat şi variabil de la individ la individ.

Starea culturală şi socială, gradul de evoluție spirituală a fiecăruia determină căi diferite şi grade deosebite de fericire, întrucât aceasta poate fi privită diferit, de la persoană la persoană. De aici multitudinea teoriilor filosofice în privința fericirii.

Grecii vorbeau de trei căi ale vieții ce pot conduce către fericire: cea îndreptată spre plăcere, cea ducând spre onoruri şi putere şi, în sfârşit, cea orientată spre virtute şi contemplare.

În antichitate, plăcerea a fost criteriul cel mai răspândit în definirea fericirii. În greaca veche, plăcere se zice „hedone" şi de aceea, filosofii care au susținut că fericirea constă în plăcere, au fost numiți hedonişti. În greaca veche există şi termenul de eudaimonia, care se traduce prin fericire, bunăstare, succes. Astfel, eudemonismul semnifică în antichitate acea teorie morală (etică) care avea ca scop central dobândirea fericirii.

---

[1] *Negulescu, P., P., „Destinul omenirii", vol.III, Bucureşti, 1943, p.272*

[2] *Aristotel, „Etica Hicomahică", Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988*

[3] *Kant, Imm., „Întemeierea metafizicii moravurilor", Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1972*

Din această perspectivă, hedonismul constituia varianta cea mai naivă a eudemonismului. Astfel, după Aristip din Cyrene (cel ce a fundamentat şcoala hedonistă) toate plăcerile sunt la fel.

Se povestea despre Aristip că „se bucura de clipa de faţă şi nu-şi dădea osteneala să-şi provoace o plăcere care nu era prezentă".

Scopul pe care îl urmărim în orice acţiune, credea el, este plăcerea prezentă; iar fericirea nu este nimic altceva decât suma tuturor plăcerilor pe care le trăim în cursul vieţii.

Un salt în cadrul eudemonismului l-a realizat Epicur, care va fi făcut distincţia dintre plăcerile corporale şi cele spirituale, iar exponentul eudemonismului modern, utilitarist este considerat filosoful britanic J.S. Mill, care superiorizează plăcerile calitative faţă de cele cantitative. Astfel, afirmă: „E mai bine să fii un om nemulţumit decât un porc satisfăcut, să fii un Socrate nefericit, mai degrabă decât un imbecil mulţumit, iar dacă imbecilul sau porcul sunt de altă părere, e fiindcă ei nu cunosc decât o parte a problemei" [4].

Utilitarismul este teoria morală care susţine că factorul moral fundamental este cantitatea de fericire. Binele sau răul moral depind de cantitatea de fericire sau de utilitate pe care o includ sau o produc. Moralitatea unei acţiuni depinde de consecinţele sale. În general, acţiunile sunt bune dacă provoacă fericirea şi rele dacă provoacă nefericirea. Fericirea înseamnă plăcerea şi absenţa durerii. Nefericirea înseamnă durere şi absenţa plăcerii. Utilitarismul este o teorie morală deoarece consideră că fericirea fiecăruia contează în mod egal. Acţiunile vizează nu numai fericirea celui care le săvârşeşte, ci fericirea generală.

Fericirea este legată de sensul existenţei pentru că reprezintă scopul fundamental al vieţii. Este o valoare cardinală, o „valoare terminus" înspre care converg toate celelalte valori. Kant defineşte fericirea ca „idealul imaginaţiei", deci ca pe un bine al cărui conţinut nu poate fi determinat.

Este, oare, posibil de gândit subordonarea binelui moral unui ideal de fericire?

Pentru un filosof, problema constă tocmai în a face să coexiste virtutea, adică acţiunea împlinită doar pentru că este justă, cu fericirea. Este evident că problema nu poate fi soluţionată de filosoful de profesie, ci doar de omul capabil să-şi controleze propriul egoism. Acesta trebuie să caute fericirea, înţeleasă inclusiv ca bogăţie de bunuri spirituale, conciliind această aspiraţie cu exigenţele intereselor sale personale şi private ale raporturilor sociale, ale controlului asupra emoţiilor.

---

[4] *Mill, J.S., „Utilitarismul" Ed. Alternative, 1994*

APLICATII SI TEME DE REFLECTIE

1. Arătaţi sensurile noţiunii de plăcere în textele lui Aristip, Epicur şi J.S.Mill.

2. Daţi exemple de plăceri care diferă între ele:

a. prin durată;

b. prin intensitate;

c. calitativ.

3. Cu ce argumente puteţi contrazice afirmaţia că etica hedonistă este „doctrina porcului”?

TEME DE ESEURI

1. Fericirea ca apropiere de Dumnezeu.
2. Fericirea ca destin construit prin activitate.

CURS NR. 4

LIBERTATEA UMANA – DIMENSIUNE ONTOLOGOCA FUNDAMENTALA

Libertatea umană este o valoare filosofică. Ea face obiectul de studiu al antropologiei filosofice. În istoria gândirii filosofice, problema libertății umane s-a impus de timpuriu ca o problemă fascinantă, dar deosebit de controversată.

Ea s-a cristalizat o dată cu observația că procesele, evenimentele şi chiar condițiile specific umane apar nu ca urmare a întâmplării, în mod inexplicabil şi imprevizibil, ci în mod ***necesar***, ca rezultat obiectiv al acțiunii unor factori – naturali sau supranaturali, vizibili sau invizibili – care determină şi explică tot ceea ce se petrece în realitate. Pe scurt, întrebarea dacă omul poate fi liber se naşte o dată cu constatarea că, atât în natură cât şi în societate, există o anumită ***Necesitate.***

Ideea de Necesitate a primit interpretări foarte diferite, iar analiza ei s-a realizat pe planuri distincte, specifice ontologiei, moralei, sferei social-politice şi celei antropologice. Prima diferențiere care se impune este cea dintre interpretarea religioasă a Necesității şi interpretarea sa naturalist-ştiințifică sau raționalistă.

Atât în cadrul gândirii propriu-zis filosofice, cât şi în cel al gândirii mitice – ***Necesitatea*** îşi face simțită prezența în viața oamenilor, nu atât ca manifestare a voinței zeilor, cât şi într-o formă impersonală, ca ***Destin***. Destinul întruchipa, pentru antici, caracterul ***prestabilit*** şi ***implacabil*** (inevitabil) al cursului vieții fiecărui individ; „ceea ce trebuie să ți se întâmple" ce poate fi ***prevestit***, dar nu ***preîntâmpinat.*** Încercarea de a te sustrage destinului este totdeauna înfrântă. Este o forță a cărei ***natură*** şi ***origine*** nu a fost niciodată elucidată. De aceea am putea mai curând afirma că destinul exprimă pentru lumea omului, acea ordine care guvernează şi determină tot ceea ce există; logosul lui Heraclit, nous-ul lui Anaxagoras, Binele lui Platon.

Identificarea destinului cu ceea ce s-a numit mai târziu necesitate, exprimă o tendință de modernizare a gândirii antice.

Ideea de destin, indiferent de modul concret cum a fost şi este concepută, are în vedere, în primul rând, cursul vieții omului. Reținând sensul dominant al cuvântului destin – ca ceea ce trebuie să se întâmple şi nu poate fi evitat – ne putem întreba dacă viața omului ***are*** sau ***devine*** destin.

Ființa umană are un destin în sensul imposibilității de a se sustrage naşterii şi morții, suferinței şi creației, ce țin de însăşi condiția sa. Destinul e manifestarea individualizată a unei structuri universale. Acestui sens al destinului uman i se poate asocia şi altul mai larg izvorând din aceeaşi condiție a omului, aceea de „ființă istorică", ființă ce trăieşte în comunitatea oamenilor, „aruncat în lume".

Viaţa omului devine destin prin angajarea sa în lumea istorică. Istoria umană, spre deosebire de cea sacră, înseamnă intrare în temporalitate, apariţia întâmplării, a spontaneităţii, a creaţiei umane însoţită de efort, sacrificiu şi de dăruire, aşa cum o prezintă miturile omenirii.

Libertatea este acceptarea necesităţii?

Pentru filosofiile necesităţii, cum este filosofia stoică sau spinozismul, omul nu este decât un element al cosmosului, o părticică a naturii determinată de ansamblu, o simplă rotiţă în natura lumii.

Totuşi, filosofii ca stoicismul sau spinozismul, ne oferă un mijloc de a converti în libertate această necesitate ineluctabilă. Pentru a fi liber, e de ajuns că, ***consimţim*** necesităţii, să spunem da succesiunii inevitabile a cauzelor şi efectelor. Stoicii făceau ca libertatea să constea în supunere faţă de divina necesitate. ***Parere Deo est libertas***: a adopta de bunăvoie determinismul ineluctabil, înseamnă să fii liber. Să facem faţă de legile cosmosului ceea ce Rousseau ne cerea să facem în cazul legii civile: „Supunerea faţă de legea pe care singuri ne-am prescris-o înseamnă libertate”[1].

Cum să convertim în libertate această servitute originară a condiţiei umane? Pentru a fi liber, ar trebui ca omul să nu efectueze decât acţiuni determinate de natura sa însăşi şi nicidecum de cauze externe: „Numesc liber un lucru care este şi acţionează doar prin necesitatea naturii sale, iar constrâns, pe acela care este determinat de un alt lucru să existe şi să acţioneze”[2]. Dar încă o dată, cum va izbuti omul, atât de fragil în universul imens, să se elibereze?

Aici Spinoza propune o soluţie care este aceea a „înţelepciunii” antice. Pentru a fi liber în univers, e de ajuns să acceptăm universul; nu putem avea tot ce vrem; ne vom elibera deci voind ceea ce avem. Dar cum să acceptăm tot ceea ce ni se întâmplă? Spinoza răspunde: cu ajutorul inteligenţei; pentru a fi eliberat îmi e de ajuns să înţeleg că tot ceea ce mi se întâmplă era necesar, să coincid prin inteligenţa mea cu această necesitate ineluctabilă. Dacă mă loveşte o nenorocire, când voi fi înţeles că înlănţuirea cauzelor şi efectelor în univers (concatenatio omnium rerum) face ca această nenorocire să fie inevitabilă, mă voi simţi uşurat, voi înceta să sufăr, să privesc suferinţele mele din unghiul de vedere mărginit al individualităţii mele, pentru a le considera din acela al totalităţii, al legăturii tuturor lucrurilor (adică, în limbajul lui Spinoza, care identifică natura şi pe Dumnezeu, din unghiul de vedere al lui Dumnezeu). Şi voi putea ajunge nu numai la linişte sufletească, dar şi la fericirea perfectă, înţelegând că „totul decurge din eterna determinare a lucrurilor de către Dumnezeu, cu aceeaşi necesitate cu care, din esenţa triunghiului, decurge că suma celor trei unghiuri ale lui este egală cu două unghiuri drepte”[3].

Libertatea se reduce, pentru Spinoza, în esenţă, la conştiinţa necesităţii.

---

[1] *Rousseau, J.J., „Contractul social”, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1957*

[2] *Spinoza, „Etica”, III, propoz. 59, Notă, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979.*

Cunoaşterea şi folosirea necesităţii vor fi instrumentul eliberării omului.

Trebuie să distingem între fatalismul care înrobeşte şi ***determinismul care eliberează.***

Fatalismul spune: acest eveniment de care vă temeţi este inevitabil. Orice s-ar întâmpla mai înainte, orice aţi face pentru a-l evita, el tot se va produce. În legenda greacă, lui Oedip îi este sortit să o ia în căsătorie pe mama lui şi să-l omoare pe tatăl lui. Oricare ar fi evenimentele care îl preced, acest rezultat este „necesar", el nu poate să nu fie.

Dimpotrivă, determinismul afirmă numai că evenimentele sunt legate între ele prin ***legi*** necesare.

În sensul cel mai larg, libertatea înseamnă absenţa constrângerilor. Şi există atâtea libertăţi câte constrângeri există, de care ne emancipăm. ***Libertatea este absenţa limitelor*** – iată definiţia clasică a libertăţii.

Libertatea metafizică sau liberul arbitru este o libertate independentă de orice determinism, o libertate absolută. Libertatea metafizică – independentă nu numai de toate constrângerile exterioare, dar şi de orice determinism interior – ar fi deci un soi de putere miraculoasă dată omului, în fiecare clipă a vieţii sale cotidiene.

Partizanii liberului arbitru invocă două argumente: mai întâi, experienţa internă, „sentimentul intern viu" pe care l-aş avea cu privire la libertatea mea; apoi, şi îndeosebi, experienţa morală: a te simţi responsabil de actele tale şi mai ales de greşelile tale implică faptul că te ştii autor liber al actelor tale. Vom observa că aceste argumente sunt întemeiate pe mărturia conştiinţei. Dar această mărturie nu este oare irecuzabilă? Actele noastre conştiente pot fi determinate (după cum ne va învăţa psihanaliza, pe urmele lui Spinoza) de mobiluri inconştiente.

În filosofia contemporană, existenţialismul lui J.P.Sartre ia poziţie în favoarea libertăţii absolute, pentru că existenţa nu este reductibilă la nici o logică şi la nici un sistem.

Se va spune desigur, că eu acţionez din anumite motive, dar existenţialiştii vor răspunde că eu mi-am ales motivele. Dacă aş fi mobilizat într-un război, crede gânditorul francez, acest război este „războiul meu, seamănă cu mine şi îl merit" [4]. Îl merit, pentru că oricând aş putea să mă sustrag el puţin prin dezertare sau sinucidere. Deci, constrângerea nu poate fi invocată pentru că de ea ne putem elibera cel puţin prin sinucidere. Neputând în nici un fel de împrejurare să fie constrâns, el este totdeauna şi pe deplin liber. De aceea, el este şi responsabil pentru oricare dintre actele sale. De aici şi celebra teză formulată de J.P.Sartre după care „omul este condamnat la libertate"[5], libertatea fiind „un blestem" şi în acelaşi timp „unica sursă a măreţiei omeneşti".

---

[3] *Id., Scrisoarea 58-a către Schuller*

[4] *Sartre,.J.P, „L'être et le Neant" în vol. Teatru, vol II, Bucureşti, 1969, p.300*

[5] *Sartre, J.P., „L'existentialisme est un humanisme", Les Editions, Hegel 7, Paris, 1957*

Libertatea umană ființează prin formele sale particulare de existență, ca: libertate juridică, politică, economică, libertate de conştiință etc. fără a se reduce la acestea. Interesant de subliniat este faptul că orice lezare a uneia dintre formele particulare de existență a libertății umane poate pune în discuție sau chiar anula libertatea umană, înțeleasă ca posibilitate de realizare umană.

Un rol important în manifestarea libertății umane îl are creația culturală. Orice act de cultură este expresia elocventă a libertății umane, o treaptă benefică necesară în realizarea superioară a aspirațiilor umanului.

În acest sens, ***libertatea şi conştiința îl definesc pe om ca spirit***. Nu întâmplător, Hegel afirma: „după cum greutatea formează substanța materiei, tot aşa libertatea este substanța spiritului"[6].

Libertatea umană ființează prin formele sale particulare de existență, ca: libertate juridică, politică, economică, libertate de conștiință etc. fără a se reduce la acestea. Interesant de subliniat este faptul că orice lezare a uneia dintre formele particulare de existență a libertății umane poate pune în discuție sau chiar anula libertatea umană, înțeleasă ca posibilitate de realizare umană.

Un rol important în manifestarea libertății umane îl are creația culturală. Orice act de cultură este expresia elocventă a libertății umane, o treaptă benefică necesară în realizarea superioară a aspirațiilor umanului.

În acest sens, ***libertatea și conștiința îl definesc pe om ca spirit***. Nu întâmplător, Hegel afirma: „după cum greutatea formează substanța materiei, tot așa libertatea este substanța spiritului”[6].

APLICATII SI TEME DE REFLECTIE

1. Credeți că vârsta are vreun rol în adoptarea unei filosofii despre libertate? Argumentați-vă răspunsul.
2. Încercați să exprimați sintetic ce înțelegeți dumneavoastră prin libertate și față de ce orientare filosofică s-ar apropia concepția dumneavoastră.

TEME DE ESEURI

1. „Omul este condamnat la libertate”.
2. Libertate, indeterminare și responsabilitate.

---

[6] *Hegel, G.W.F, „Prelegeri de istorie a filosofiei”, trad. D.D.Roșca, I, București, 1963, p.56-57*

CURS NR. 5

DREPTATEA

Dintre toate virtuțile, cea care trebuie examinată mai atent, din punctul nostru de vedere, este dreptatea.

Platon vedea în dreptate un principiu conform căruia fiecare individ şi fiecare acțiune a sa este aşezată în locul corect din întregul social. Astfel, orice virtute, chiar dacă ar caracteriza acțiunea ca să fie justă din punct de vedere social, ar trebui să fie determinată de dreptate.

Dreptatea era pentru Platon[4] virtutea exclusiv socială. Această părere nu diferă de concepția aristotelică asupra dreptății. Pentru Aristotel, dreptatea, în sens larg, este punctul de vedere social al virtuților. „ Dreptatea este virtutea perfectă, nu la modul absolut, ci în comparație cu celelalte"[5].

Desigur, pentru cei doi filosofi, această identificare a dreptății cu aspectul social al virtuților înseamnă starea în care fiecare cetățean şi activitatea lui dobândesc locul absolut corect în întregul social. În sfera relativului însă, unde există o distanță între instituțiile pozitive şi dreptate, după țelul urmărit de cetate, situația indivizilor este potrivită țelului căutat de cetate şi nu de ideea dreptății. Într-o astfel de cetate istorică, punctul de vedere social al virtuților, impus de cetate, şi în general ierarhizarea virtuților nu corespunde cu principiul ideal al dreptății.

Dreptatea în sens restrâns corespunde cu activitatea dreaptă a cetății, cu felul în care cetatea organizează interesele, bunurile materiale şi morale care reprezintă totodată acțiunile corespunzătoare ale celor pe care îi conduce. ***Funcția cetății este aceea de a da sau de a recunoaşte fiecăruia ceea ce este drept să-i aparțină.*** Această funcție de bază a cetății trebuie să se inspire din ideea de dreptate, din principiul conform căruia ***fiecare trebuie să primească ceea ce i se cuvine.*** Dacă cetatea ar fi perfectă, atunci împărțirea s-ar face în deplin acord cu ideea de dreptate. În cetățile istorice totuşi, împărțirea se face după scara de valori pe care o recunoaşte fiecare dintre cetăți. Aceasta este diferită într-o democrație, diferită într-o plutocrație, diferită în orice formă de stat. Şi asta pentru că întotdeauna scara de valori este influențată de forma de cetate (societate).

Această dreptate ***distributivă*** odată ce vizează distribuirea după valoare, nu coincide cu principiul dreptății, aşa cum este el înțeles de obicei. ***Egalitatea este aşadar o egalitate a valorii fiecăruia şi nu este o egalitate între elemente de valoare diferită.*** „Dacă nu există oameni egali, nu

---

[4] *Platon, „Republica", în Opere, vol V, Ed. Stiințifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 214.*

[5] *Aristotel, „Etica nicomahică", Ed. Stiințifică, Bucureşti, 1988, p. 105-108*

vor exista lucruri egale; ori, chiar de aici pornesc conflictele şi crimele când cei egali nu împart şi nu posedă lucruri egale şi când cei inegali posedă şi împart lucruri egale"[6].

În mod necesar, aplicarea legii este imperfectă şi de multe ori se ciocneşte de ideea de dreptate. Dar şi legea trebuie să fie generală şi soluţia oricărei probleme incluse în ea trebuie să fie justă. Ca să se realizeze acest lucru, în împrejurările concrete în care dispoziţia generală apare injustă, va fi corectată legea, va fi aplicată o decizie potrivită nu dispoziţiei generale, ci ideii de dreptate. Această decizie ar urma de altfel să fie dată de legislator însuşi, dacă el ar fi prezent şi dacă ar avea în vedere situaţia concretă. „Ceea ce ar spune legislatorul dacă ar fi acolo şi ar decide dacă ar şti". Această dispoziţie diferită de lege, care trebuie să fie aplicată astfel, se numeşte echitate.

Echitatea poate fi opusă, în situaţii concrete, dispoziţiei generale a legii, dar nu este opusă dreptului. Echitatea este dreaptă, dar este un drept mai potrivi situaţiei! „Căci echitatea fiind superioară . unui fel anume de drept, e asemeni unui drept"[7]. Echitatea aparţine, din punct de vedere logic, aceluiaşi gen ca şi legea, cu deosebirea că în anumite împrejurări îmbunătăţeşte legea. Echitatea este „nu legalitate ... ci o corectare a dreptului legal"[8].

Echitatea nu este altceva decât intervenţia directă a justiţiei în rezolvarea situaţiilor concrete ale vieţii sociale.

APLICAŢII ŞI TEME DE REFLECŢIE

1 Daţi exemple de inegalităţi din societatea noastră de astăzi. Consideraţi că unele dintre ele încalcă principiile dreptăţii? Argumentaţi-vă punctul de vedere.

2 Argumentaţi semnificaţia filosofică a următoarelor texte:

„Dreptatea nu este altceva decât bunătatea conformă cu înţelepciunea". (Leibniz)

„Nimeni nu este îndeajuns de vrednic încât să-şi guverneze semenul fără consimţământul acestuia". (A. Lincoln).

---

[6] *Aristotel, Op. cit.*

[7] *Aristotel, Op. cit. 1137, b.8.*

[8] *Ibidem, 1137, b.12.*

CURS NR. 6

CUNOAŞTERE ŞI ADEVĂR

Ce este cunoaşterea ?

Ca fiinţe umane, ne stă în putinţă să dobândim cunoştinţe despre lumea în care trăim. Bineînţeles, aceasta capacitate nu este infailibilă, căci adesea lucruri pe care le credeam adevărate se dovedesc false, iar ceea ce credeam fals se dovedeşte adevărat.

Filosofii, care obişnuiesc să pună întrebări despre lucruri pe care mulţi oameni le iau pur si simplu de bune, s-au aplecat îndelung asupra fenomenului cunoaşterii omeneşti. Există un domeniu al cercetării filosofice numit ***epistemologie şi care studiază natura şi limitele cunoaşterii omeneşti.***

În general, cunoaşterea presupune deci:

1. ca **opiniile pe care le susţinem să fie adevărate**
2. să fim în măsură **să indicăm motive solide** în favoarea lor.

În unele cazuri, indicăm în sprijinul opiniilor noastre motive de anumite genuri. Bunăoară, când susţinem că afară ninge ne bazăm pe faptul că ne-am uitat pe geam şi am văzut cum este vremea; motivul pentru care susţinem că al doilea război mondial a început în 1939 este acela că toate mărturiile pe care le cunoaştem privitoare la acest eveniment (povestirile oamenilor în vârstă, documentele istorice, filmele, etc.) cad de acord în acest sens etc.

Se poate întâmpla însă ca motivele pe care invocăm în sprijinul unei opinii să nu fie solide. De pildă, s-ar putea să fi avut o halucinaţie când am văzut că afară ninge; s-ar putea ca teoremele matematice să fie incorecte. De asemenea, oamenilor li se poate întâmpla să considere că au motive foarte temeinice pentru a susţine o opinie, chiar dacă în realitate acestea sunt foarte şubrede. Aşa s-a întâmplat, de exemplu, cu opinia că Soarele se învârte în jurul Pământului. Ea părea să fie sprijinită de întreaga experienţă şi, deci, părea bine asigurată. Dar cunoaşterea unor noi date a dovedit că ea nu poate fi păstrată, oricât de puternice puteau să fie motivele în favoarea ei.

Oricât ar fi de greu să le separăm, simpla opinie şi cunoaşterea nu trebuie deci confundate. Mitul peşterii, din ***Republica*** lui Platon, pune cu o deosebită forţă această idee. ***Mitul peşterii sugerează că, în formarea opiniilor, oamenii au la dispoziţie două mari izvoare: pe de o parte, experienţa, pe de alta – raţiunea. Potrivit lui Platon, lumea experienţei este numai o umbră, un reflex al lumii reale, inteligibile. De aceea, ideile pe care ni le formăm cu ajutorul simţurilor, prin experienţă, sunt simple păreri, ele nu reprezintă cunoaştere veritabilă, ştiinţă. Dimpotrivă, ideile pe care ni le formăm atunci când cugetăm asupra inteligibilului au acest caracter.*** Alegoria peşterii pune în evidenţă dificultatea accederii la Adevăr pe cale filosofică.

„După acestea, ar cugeta în legătură cu soarele cum că acesta determină anotimpurile şi anii, că el cârmuieşte totul în lumea vizibilă, fiind cumva răspunzător şi pentru toate imaginile acelea, văzute de ei (în peşteră)."

„E clar că aici va ajunge, după ce va fi străbătut toate celelalte etape."

„Ei, şi nu crezi că dacă omul acesta şi-ar aminti de prima sa locuinţă, de înţelepciunea de acolo, ca şi de părtaşii săi la lanţuri, el s-ar socoti pe sine fericit de pe urma schimbării, iar de ceilalţi i-ar fi milă?"

„Cu totul."

„Iar dacă la ei ar exista laude şi cinstiri şi s-ar da răsplata celui mai ager în a vedea umbrele ce trec alături şi care îşi aminteşte cel mai bine cele ce, de obicei, se preced, se succed sau trec laolaltă, şi care, în temeiul acestor observaţii, ar putea cel mai bine să prezică ce urmează în viitor să se mai întâmple, li se pare oare că omul nostru ar putea sa poftească răsplăţile acelea şi să-i invidieze pe cei onoraţi la ei şi aflaţi la putere? Sau ar simţi ce spune Homer, voind nespus mai degrabă argat să fie pe pământ la cineva neînsemnat, sărman şi fără de stare, consimţind să paţă orişice mai degrabă decât să aibă părerile de acolo şi să trăiască în acel chip?"

"Aşa cred – zise el. ar voi să păţească orice mai curând decât să trăiască în acel chip".

4. „Mai gândeşte-te si la următorul aspect: dacă, iarăşi, aceli om, coborând, s-ar aşeza în acelaşi scaun de unde a plecat, oare nu ar avea ochii plini de întunecime, sosind deodată dinspre lumea însorită?"

„Ba da" – zise.

„Iar dacă el ar trebui din nou ca, interpretând umbrele acelea, să se ia la întrecere cu oamenii ce au rămas totdeauna legaţi şi dacă ar trebui s-o facă chiar în clipa când nu vede bine, înainte de a-şi obişnui ochii, iar dacă acest timp cerut de reobişnuire nu ar fi cu totul scurt, oare nu ar da el prilej de râs? Şi nu s-a spune că, după ce s-a urcat, a revenit cu vederea coruptă şi că, deci, nici nu merită să încerci a sui? Iar pe cel ce încearcă să-i dezlege şi să-i conducă pe drum în sus, în caz că ei ar putea să pună mâinile pe el şi să-l ucidă, oare nu l-ar ucide?".

„Ba chiar aşa."

5. „Iată, dragul meu Glaucon, - am spus eu - imaginea care trebuie în întregime pusă în legătură cu cele zise mai înainte: domeniul deschis vederii e asemănător cu locuinţa – închisoare, lumina focului din ea – cu puterea soarelui. Iar dacă ai socoti urcuşul şi contemplarea lumii de sus ca reprezentând suişul sufletului către locul inteligibilului, ai înţelege bine ceea ce nădăjduiam să spun, de vreme ce aşa ceva e dorit să asculţi. Dacă nădejdea aceasta e îndreptăţită, zeul o ştie."
(PLATON – Republica).

TEXTE

Mitul Peşterii

1. Mai departe – am zis – asemuieşte firea noastră în privinţa educaţiei şi a lipsei de educaţie cu următoarea întâmplare: iată mai mulţi oameni aflaţi într-o încăpere subpământeană, ca într-o peşteră, al cărei drum de intrare dă spre lumină, drum lung faţă de (lungimea) întregului peşterii. În această încăpere ei se găsesc, încă din copilărie, cu picioarele şi grumazurile legate, astfel încât trebuie să stea locului şi să privească doar înainte, fără să poată să-şi rotească capetele din pricina legăturilor. Lumina le vine de sus şi de departe, de la un foc aprins înapoia lor; iar între foc şi oamenii legaţi este un drum aşezat mai sus, de-a lungul căruia, iată, e zidit un mic perete, aşa cum este paravanul scamatorilor, pus dinaintea celor ce privesc, deasupra căruia îşi arată ei scamatoriile".

„Văd" – spuse el.

„ ... mai încearcă să vezi şi că, de-a lungul acestui perete, nişte oameni poartă felurite obiecte care depăşesc în înălţime zidul, mai poartă şi statui de oameni, ca şi alte făpturi de piatră sau lemn, lucrate în chipul cel mai divers. Iar dintre cei care le poartă, unii, cum e şi firesc, scot sunete, alţii păstrează tăcerea".

„Ciudată imagine şi ciudaţi sunt oamenii legaţi".

„Sunt asemănători nouă – am spus. Căci crezi că astfel de oameni au văzut, mai întâi, din ei înşişi, cât şi din soţii lor, altceva decât umbrele care cad, aruncate de foc, pe zidul de dinaintea lor?"

„Cum ar putea vedea altceva – spuse el – dacă întreaga viaţă sunt siliţi să-şi ţină capetele nemişcate?"

„Dar ce ar putea vedea din obiectele purtate? Oare nu tot acelaşi lucru?"

„Bun, şi?"

„Iar dacă ei ar fi în stare să stea de vorbă unii cu alţii, nu crezi că oamenii noştri ar socoti că, numind aceste umbre pe care le văd, numesc realitatea?"

„Necesar."

„Şi ce-ar face dacă zidul de dinainte al închisorii ar avea un ecou? Crezi că unul dintre cei ce trec ar emite vreun sunet, crezi că ei ar socoti emisiunea sunetelor iscată fiind de altceva, în afara umbrei ce le trece pe dinainte?"

„Pe Zeus, răspunse el – nu cred!"

„În general, deci – am spus eu –, asemenea oameni nu ar putea lua drept adevăr decât unele lucruri."

„E cu totul obligatoriu."

2. *„Priveşte acum în ce fel ar putea fi dezlegarea lor din lanţuri şi vindecarea de lipsa lor de minte, dacă aşa ceva le-ar sta în fire: atunci când vreunul dintre ei s-ar pomeni dezlegat şi silit, deodată, să se ridice, să-şi rotească grumazul, să umble şi să privească spre lumină, făcând el toate acestea, ar resimţi tot felul de dureri, iar din pricina strălucirii focului n-ar putea privi acele obiecte, ale căror umbre le văzuse mai înainte. Ce crezi că ar zice, dacă cineva i-ar spune că ceea ce văzuse mai înainte erau deşertăciuni, dar că acum se află mai aproape de ceea-ce-este şi că, întors către ceea-ce-este în mai mare măsură, vede mai conform cu adevărul? În plus, dacă arătându-i-l pe fiecare din obiectele purtate, l-ar sili, prin întrebări, să răspundă ce anume este lucrul respectiv? Nu crezi că el s-ar putea afla în încurcătură şi că ar putea socoti că cele văzute mai înainte erau mai adevărate decât cele arătate acum?"*

„Ba da."

„Iar dacă l-ar sili să privească spre lumina însăşi, nu crezi că l-ar durea ochii şi că ar da fuga îndărăt, întorcându-se spre acele lucruri pe care poate să le vadă şi le-ar socoti pe acestea, în fapt, mai sigure decât cele arătate?"

„Chiar aşa!"

3. *„Dar dacă cineva l-ar smulge cu forţa din locuinţa aceasta, ducându-l pe un suiş greu şi pieptiş, nedându-i drumul până ce nu l-ar fi tras la lumina Soarelui, oare nu ar suferi şi nu s-ar mânia că e tras? Iar când ar ieşi la soare, nu i s-ar umple ochii de strălucire, astfel încât nu ar putea vedea nimic din lucrurile socotite acum adevărate?"*

„N-ar putea, cel puţin îndată, să le vadă!" – grăi el.

„Cred că ar avea nevoie de obişnuinţă, dacă ar fi ca să vadă lumea cea de sus. Iar mai întâi, el ar vedea mai lesne umbrele, după aceea oglindirile oamenilor şi ale celorlalte lucruri, apoi lucrurile ele însele. În continuare, i-ar fi mai uşor să privească în timpul ceea ce e pe cer şi cerul însuşi, privind deci lumina stelelor şi a lunii mai curând decât, în timpul zilei, soarele şi lumina sa".

„Cum de nu!"

„La urmă, el va privi soarele, nu în apă, nici reflexiile sale în vreun loc străin, ci l-ar putea vedea şi contempla, aşa cum este, pe el însuşi, în locul său propriu."

„Necesar."

Ce este cunoaşterea?

La prima vedere ne-am putea imagina că noţiunea de cunoaştere poate fi definită drept „convingere adevărată". Atunci când ceea ce credem este adevărat, s-ar putea spune că am dobândit cunoaşterea a ceea ce credem. Însă aşa ceva nu s-ar potrivi cu modul în care cuvântul este folosit de obicei. Pentru a lua un exemplu foarte trivial: dacă un om crede că numele fostului prim-ministru începe cu B, el crede ceva adevărat, deoarece fostul prim-ministru este Sir Henry Campbell Bannerman. Insă, chiar dacă el crede că dl. Balfour este fostul prim-ministru, el tot va crede că numele fostului prim-ministru începe cu B, şi totuşi această convingere , deşi adevărată, nu ar fi considerată cunoaştere. Dacă printr-o anticipare inteligentă un ziar anunţă rezultatul unei bătălii înainte de primirea oricărei telegrame ce dă rezultatul, cu ceva noroc ar putea anunţa ceea ce, mai apoi , să se dovedească rezultatul real şi să îi convingă pe cititorii săi mai puţin experimentaţi. Însă, în pofida adevărului convingerii lor, nu se poate spune că ei posedă cunoaştere. Este deci limpede că o convingere adevărată nu este cunoaştere atunci când este dedusă dintr-o convingere falsă.

Analog, nu se poate numi cunoaştere o convingere adevărată atunci când este dedusă printr-un raţionament greşit, chiar dacă premisele din care este dedusă sunt adevărate. Dacă ştiu că toţi grecii sunt oameni şi că Socrate era om şi trag concluzia că Socrate era grec, nu se poate spune că ştiu că Socrate era grec, deoarece, deşi premisele şi concluzia mea sunt adevărate, concluzia nu rezultă din premise. (B. Russel – Problemele Filosofiei)

Aplicaţii şi teme de reflecţie

1. Precizaţi în care din propoziţiile următoare, termenul „Adevăr" este folosit în sens de corespondenţă. Ce înţeles are el în fiecare din celelalte propoziţii?

a. Propoziţia "Zăpada este albă" este adevărată.

b. Hamlet nu a existat cu adevărat.

c. Să stabilim adevărul!

d. El este un om adevărat.

e. „Eu sunt Calea, Adevărul şi Viaţa."

f. Aceste perle nu sunt adevărate.

2. Luaţi două câte două următoarele cuvinte şi încercaţi să precizaţi care sunt diferenţele dintre înţelesul lor.

a. fals

b. minciună

c. eroare

d. iluzie

e. halucinație

De fiecare dată, formulați propoziții prin care să ilustrați diferențele de înțeles dintre ele.

3. Se povestește că regele Carol al X-lea al Franței, fiind în vizită la Școala Politehnică din Paris, încerca fără succes să înțeleagă cum era generată o anumită suprafață de o linie dreaptă. La capătul explicației, văzând că monarhul nu s-a lămurit, profesorul a exclamat: „ Ei bine, Sire, vă dau cuvântul meu de onoare că acesta este adevărul!”.

Care este sursa umorului în această anecdotă? Cum este interpretat în text adevărul?

4. Dați exemple de propoziții care:

a. sunt atât adevărate, cât și conforme cu simțul comun;

b. sunt adevărate, însă neconforme cu simțul comun;

c. sunt false, însă conform cu simțul comun;

d. sunt atât false, cât și neconforme cu simțul comun;

5. Analizați, pe fragmente, mitul peșterii și încercați să răspundeți în scris la următoarele întrebări:

- Se poate vorbi de o eliberare treptată a locuitorilor peșterii de sub stăpânirea aparenței?
- Prin ce se caracterizează fiecare treaptă?
- Care este cheia mitului peșterii?
- Cu ce ați asemăna în lumea obișnuită locuința-închisoare? Dar lumina focului?

Dar soarele strălucitor?

6. Analizați următorul text și arătați dacă ați interpretat sau nu în același fel cu autorul mutarea din peșteră:

„Stare-de-neascundere” se spune în greacă aletheia, cuvânt care se traduce prin „ adevăr” ... Adevăr înseamnă, la origine, ceea ce a fost smuls prin luptă dintr-o stare de ascundere ... . Deoarece, potrivit mitului lui Platon, neascunsul suprem trebuie smuls prin luptă unei ascunderi inferioare și persistente, tocmai de aceea mutarea din peșteră în spațiul liber al zilei luminoase este o luptă pe viață și pe moarte. Faptul că dobândirea prin luptă a neascunsului face parte din esența adevărului este indicat în chip expres în treapta a patra a mitului. (M. Heidegger)

CURS NR. 7

ETICA ŞI DUMNEZEU

În filozofie, Dumnezeu este conceput:

- ca principiu explicativ (sub aspect ontologic sau gnoseologic);

- ca fiinţă activă, cu acţiune fizică (Dumnezeu dă ordine, face promisiuni, apără un grup social – ex. zeii vechilor greci şi troieni, Dumnezeul lui Israel) sau cu acţiune morală (Dumnezeu este temelia şi garanţia moralităţii faptelor noastre).

CARE ESTE FUNDAMENTUL MORALEI?

1. Fundamentul moralei este religia, o sursă transcedentală, divină.

a. Marile religii ale lumii (iudaismul, creştinismul, islamismul) susţin că Dumnezeu este:

- creatorul omnipotent si omniscient al lumii, un reazem absolut;
- temelia şi garanţia moralităţi; legea divină este instanţa supremă şi universală, în funcţie de care judecăm moralitatea comportamentelor noastre.

b. Platon, în dialogul „Euthyphron", relevă dificultatea aprecierii moralităţii comportamentului nostru, prin exemplul lui Euthyphron. Poetul Euthyphron îşi duce tatăl în faţa tribunalului, acuzându-l de crimă, pe considerentul că orice crimă trebuie pedepsită, oricât de apropiat îţi este vinovatul. Pare că Euthyphron ştie sigur ce înseamnă pietatea şi impietatea.

DECI, se întreabă Platon, ce este un act pios?

Dacă un act este pios pentru că este iubit de zei, atunci pietatea depinde de atitudinea zeilor→ dacă nu ştim însă de ce zeii au o anumită atitudine, atunci nu putem şti ce este un act pios.

Dacă un act pios este iubit de zei pentru că este pios, înseamnă că pietatea nu depinde de ceea ce iubesc zeii -->dacă nu ştim însă de ce este un act pios, atunci nu putem şti dacă o faptă este sau nu morală.

2. Fundamentul moralei este profan, natura umană sau organizarea socială, religia poate, cel mult, adânci şi amplifica respectarea regulii morale → moralitatea nu depinde de vreo sursă supranaturală sau transcendentă.

DECI religia întăreşte numai codul moral al societăţii, iar lumea este desacralizată, „golită de iluzii", fără un reazem absolut.

a. Omul este subiectul legii morale, creatorul ei

Immanuel Kant, Metafizica moravurilor

Noutatea eticii kantiene rezidă în ***afirmarea valorii subiectivității*** → omul se identifică cu ceea ce face: el este creatorul legii morale şi nu are nevoie de o ființă superioară pentru a-şi îndeplini datoria.

Conştiința morală este „datoria omului față de sine", o confruntare cu sinele, în care conştiința este judecătorul interior al tuturor acțiunilor libere, iar Dumnezeu este judecătorul conştiinței.

DECI Dumnezeu:

- este judecătorul conştiinței;
- poate fi o persoană reală sau ideală;
- este o supoziție logică, un substitut, fiind în întregime produsul rațiunii noastre;

Religia

- este un substitut, „un principiu de distingere", prin care ***datoriile omului sunt considerate ca şi cum ar fi datorii divine*** față de o forță omniscientă;

- este o religie morală (guvernată de rațiune), nu o religie în sens tradițional (de religie revelată).

CONCLUZII:

-omul are datoria de a avea o religie morală, dar datoria față de sine şi nu față de Dumnezeu (omul nu renunță la demnitatea propriei umanități, subordonându-se unui zeu exterior):

- morala nu are nevoie de religie, ci este autonomă.

b.Morala este creație şi invenție umană

Jean Paul Sartre, Existențialismul este un umanism

Reprezentant al ***existențialismului ateu***, Sartre afirmă că „dacă Dumnezeu nu există atunci există cel puțin o ființă a cărei existență precede esența, o ființă care există înainte de a fi definită prin vreun concept". Această ființă este omul → Sartre nu vrea să demonstreze că Dumnezeu nu există, ci mai degrabă că şi „ dacă Dumnezeu ar exista aceasta nu ar schimba nimic".

Dacă existența precede esența, înseamnă că omul trebuie să-şi construiască el însuşi esența (natura), pentru că nu există nici un Dumnezeu care să i-o ofere → omul este singur, liber şi responsabil.

DECI omul:

- ***„nu este decât ceea ce se face"***, deoarece „a exista înseamnă a alege" → omul este întotdeauna rezultatul alegerii sale;

- ***„este condamnat să fie liber"*** → libertatea înseamnă libertatea de a alege cu responsabilitate libertatea de a nu alege, pentru că a nu alege înseamnă a alege să nu alegi;
- ***este responsabil de lume şi de sine*** (fiind absolut liber) deoarece nu are constrângeri, exterioare sau interioare (determinism sau Dumnezeu), care să-i justifice actele;
- ***trebuie să creeze valorile şi criteriile de valorizare*** → suprimarea lui Dumnezeu înseamnă că nu există valori prestabilite, ci ele trebuie inventate de om.

CONCLUZII
- morala este creaţie şi invenţie umană;
- nu există vreun criteriu universal de apreciere a moralităţii acţiunilor noastre ci un ideal moral impus de societate → fiecare îşi alege idealul moral potrivit propriei sale conştiinţe.

Lumea contemporană, desacralizată, păstrează încă structuri religioase

Mircea Eliade, Sacrul şi profanul

1. ***Omul religios***:
- admite transcendentul, existenţa unei realităţi absolute = sacrul (se manifestă în această lume, o sanctifică şi o face reală);
- admite că viaţa are origine sacră (zeii au creat omul şi lumea, eroii civilizaţiilor au desăvârşit creaţia, iar istoria este păstrată în mituri);
- se instalează în realul semnificativ, apropiindu-se de zei, prin reactualizarea imaginii sacre şi prin imitarea comportamentului divin.

2. ***Omul areligios:***
- refuză transcedenţa, acceptă relativitatea „realităţii" pe care, uneori, o concepe ca lipsită de sens → acest sens poate fi găsit numai prin raportarea la sine şi la istorie;
- se dezvoltă plenar numai în societăţile moderne, când omul îşi asumă o nouă identitate existenţială, tragică şi măreaţă totodată → subiect şi agent al Istoriei care admite transcendenţa, omul se face pe sine însuşi, desacralizează propria fiinţă şi lumea în care trăieşte; obstacolul în calea libertăţii este sacrul, libertatea va fi deplină şi ultimul zeu va fi ucis;
- coboară din Homo Religiosus, fiind rezultatul unui proces de desacralizare, prin care omul modern caută să se elibereze de orice religiozitate şi semnificaţie transumană.

DAR, rareori există un om areligios în stare pură, deoarece există:

- mituri ale omului modern și mitologii camuflate, în cinematografie, literatură, cum ar fi lupta Erou-Monstru, bătălii și încercări inițiatice, figuri și imagini exemplare: frumoasa Fată, Eroul, Paradisul, Infernul);
- comportamente religioase camuflate sau degenerate în mișcările care se declară libertine sau antireligioase (ex. nudismul sau mișcările pentru libertatea sexuală în care se manifestă „nostalgia Paradisului", dorința redobândirii stării edenice, căderea în păcatul originar, când nu există ruptura dintre conștiință și ființa carnală).

CONCLUZII

- în lumea contemporană are loc ***secularizarea progresivă a cosmosului și a elementelor umane*** → desacralizarea însă este incompletă, există un rest de sacru și în ceea ce numim activitate sau atitudine;
- chiar dacă suntem agnostici sau atei, ***suntem legați prin numeroase fire, legături ascunse, de comportamente religioase***, gata mereu sa actualizeze din adâncul ființei noastre.

APLICAȚII SI TEME DE ESEURI

1. Arătați care este specificul abordării filosofice a ideii de Dumnezeu. Prin ce se deosebește de abordarea teologică? Argumentați.
2. Argumentați semnificația filosofică a următorului text: „ Robește-mă Doamne ca să fiu liber". (P. Țuțea)
3. Surprinde-ți printr-un eseu relația dintre rațional și irațional în cunoașterea lui Dumnezeu.

ESEUL FILOSOFIC

Fazele elaborării unui eseu și exigențe metodologice presupuse:

1. Clarificarea enunțului temei de tratat:
   - înțelegerea cerinței prin stabilirea sensului precis al problemei puse în discuție;
   - încadrarea subiectului într-un anumit context: gândirea unui autor, curent filosofic, epocă istorică, etc.
2. Pregătirea abordării:
   - identificarea cunoștințelor dobândite posibil de fructificat în tratarea subiectului, a argumentelor necesare întemeierii ideilor, a exemplificărilor;

- stabilirea direcției reflecției personale.

3. Stabilirea planului eseului:

- se întocmește în așa fel încât să corespundă cerinței de completitudine;
- este necesar pentru a asigura rigoare și coerență redactării precum și pentru a evita abaterea de la subiect;
- nu trebuie conceput ca un cadru rigid, ci ca o schemă dinamică;
- precizează diviziunile mari ale lucrării și ideea principală ce se dezvoltă în fiecare.

4. Redactarea eseului:

- presupune prezentarea reflecțiilor personale cu privire la subiectul tratat, raportate atunci când este cazul la ideile altora;
- lucrarea se structurează pe trei mari părți: introducere, dezvoltare și încheiere.

a. Introducerea:

- are menirea de a contura și preciza problema, relevându-i importanța;
- nu trebuie să anunțe și soluția problemei abordate;
- cu toate că nu se constituie într-un plan sumar al eseului, poate sugera diviziunile acestuia.

b. Dezvoltarea:

- tratarea subiectului într-o manieră personală;
- pot fi invocate ideilor unor autori, se pot da citate, dar fără a se abuza în acest sens;
- se argumentează toate ideile susținute, se oferă exemple;
- exprimarea să fie clară și corectă din punct de vedere logic si gramatical.

c. Concluzia:

- relevă în termeni concişi soluția problemei puse în introducere;
- trebuie să reprezinte ceva nou și sugestiv nicidecum un rezumat al lucrării;
- nu trebuie definitivă, închisă ci relativă și deschisă, deoarece eseul este doar o „încercare".